

Lynn Hunt ideje?

Lynn Hunt: Measuring Time, Making History.

Central European University Press, Budapest – New York, 2008. 138 oldal.

A történészek általában megpróbálnak olyan munkát készíteni, amely mind témáját, mind nyelvezetét tekintve egyaránt „fogyasztható” a művelt olvasóközönség számára. A cél az lenne, hogy a történész választott témájával megszólítsa az olvasót, írásával pedig fenntartsa annak érdeklődését. Mindezek tükrében úgy tűnhet, Lynn Hunt egy mamutfenyőt próbál meg tollával kivágni, mikor az idő és a történelem, vagyis inkább annak konstruálását próbálja meg összekapcsolni. A „történelemcsinálás” a historiográfia felségterülete, ami általában száraz témát sejtet és elsősorban a szakmának szól. A historiográfia nyelvezete pedig, megkockáztathatjuk, a legtöbb esetben igen nehezen emészthető és látványosan elüt attól a stílustól, amely a közkedvelt irodalmi és történeti munkákat jellemzi. Hunt könyve azonban kifejezetten olvasmányos stílusban készült. Témája is szélesebb érdeklődésre tarthat számot, hiszen az idő sokakat foglalkoztat. Nem téved a Szerző, amikor azzal érvel, hogy az idő mindenkit körülvesz, csak sokszor nem vesszük észre, mivel jelenléte annyira magától értetődő. A probléma, Hunt szerint, abban rejlik, hogy maguk a történészek azok, akik nem kívánnak az idővel, mint létező és meghatározó kategóriával foglalkozni. A könyv tehát az alapvetően a történész szakmának szóló historiográfiai okfejtéseket kapcsolja össze azzal, ami a történészek többségét hidegen hagyja.

Nem célokom a szerző életművének hosszabb taglalása, hiszen az egyik legismertebb amerikai történészről van szó. Két témát mégis kiemelnék Hunt pályafutásából, mivel mindkét kérdés kiemelt szerepet játszik a könyv létrejöttében. Egyrészt a szerző alapvetően Franciaországgal, a francia forradalommal foglalkozik és számos monográfiát, tanulmányt publikált már e témában. A francia forradalom számára nagyon fontos határpont, amelynek szerepét a *Measuring Time, Making History* című munkájában is hangsúlyozza. A másik dolog, amit meg kell itt jegyezni, az a Szerző történetírásról vallott nézeteit tükrözi. Lynn Hunt már több historiográfiai témájú művet publikált (számunkra most legjelentősebb talán a Joyce Appleby, Lynn Hunt és Margaret Jacob által írt *Telling the Truth About History*, 1994), egyrészt ezért nem ismeretlen terepen mozog, amikor historiográfiai kérdésekbe bocsátkozik, másrészt határozott, ám jelen könyvében ki nem hangsúlyozott történelemfelfogással rendelkezik, melyet ugyanakkor következetesen érvényesít, amikor a teleologikus vagy éppen a posztmodern történetírást kritizálja.

A vizsgálandó könyv terjedelme önmagában is mutatja, hogy a Szerzőnek nem célja a történetírás és az idő kapcsolatának kimerítő részletességű feltárása. A mű inkább gondolatébresztő, vitára hív, nem elmélyült levéltári vagy

historiográfiai kutatásra épül (egy 2006-ban tartott előadásorozat áll a háttérben), hanem másokat biztat erre. A célja rávilágítani arra, hogy a történészeknek (is) foglalkozni kell ezzel a kérdéssel. Az idő ugyanis nem megkerülendő vagy megkerülhető tényező a történészi munkában.

A könyv arányos szerkezetű, három hasonló terjedelmű fejezetből áll. Menyire történeti az idő (1. fejezet), mi jellemzi a modernitás és a történelem kapcsolatát (2. fejezet) és végül, mit fontos észben tartanunk a múlt jövőjéről (3. fejezet)? Az utóbbi kérdés azonban már nem az előzőekéhez hasonló súllyal kerül terítékre. Véleményem szerint Hunt a saját maga által feltett kérdések alapján a modernitásnak tulajdonít kulcsszerepet idő és történelem viszonyában, ennek ellenére mégsem az ezzel foglalkozó 2. fejezetet érzem a legerősebbnek. A Szerző kérdéseit és az azokra adott válaszokat azonban részletesebben is meg kell vizsgálni, hogy képet kapjunk a munka jelentőségéről és esetleges mulasztásairól.

Miért vált napjainkban oly szükségessé és sürgetővé az idővel foglalkozni? Valóban fontos és egyúttal érdekes kérdés ez. Sokan írtak már arról, hogy mostani tapasztalatunk szerint az idő mintha felgyorsult volna, de leginkább a hiánya az, amivel szembesülünk. Mintha csak a „most” lenne, azaz a jelen kitágul, míg múlt és jövő ezzel együtt elveszti korábbi értékét. A prezentizmus jelenségét, mint amely korunkat általánosan jellemzi, Hunt is kiemeli.¹

A Szerző meggyőzően érvel azzal, hogy az időről mindenkinek vannak közvetlen tapasztalatai. Mindenesetre jó választásnak tűnik, hogy az idő fontosságát nem filozófiai, hanem gyakorlati, egyszersmind mindennapi tapasztalatokon keresztül hangsúlyozza. A nyelv szerepét azonban talán jobban ki lehetett volna domborítani, hogyha az időkategóriákon alapuló metaforák szerepét jobban árnyalja, például Lakoff, Johnson vagy Kövecses munkáinak² a segítségével, és nemcsak felvezető szerepet szán nekik. Érzékletesen mutatja be, hogy a vallásnak vagy éppen a gazdaságnak milyen szerepe volt az idővel kapcsolatban felvetett kérdésekben.³ Az idő, ha létezését elfogadjuk, olyan konstrukció, amely egyre hangsúlyosabb szerepet követel magának. Ezt Hunt a modernitásra, illetve a technológia fejlődésére vezeti vissza. Amennyiben tehát az idő meghatározó szereppel bír, nagyon fontos, hogy tudjuk kezelni. A kérdés így számunkra az, hogyan kell mindehhez viszonyulnia egy történésznek.

¹ Erre a kérdésre lásd még Hartog, François 2006: *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat*. Budapest.

² Lakoff, George – Johnson, Mark 1980: *Meataphors We Live By*. Chicago; Kövecses Zoltán 2002: *Metaphor*. Oxford.

³ Itt elsősorban a világ keletezésének problémája, a Kr. e. és Kr. u. illetve az i. e. és i. sz. kérdésnek fontossága (ami többször visszatér Hunt érvelése során) áll a középpontban. Jó példa a vasút szerepe az egységes világidő megteremtésében, bár véleményem szerint itt a hajózást is meg lehetne említeni, hiszen a hajók helymeghatározásában a Nap és a csillagok állása valamint az idő ismerete szükséges, amihez egy mindenhol elfogadott időtáblázat szükséges és ez a greenwichi időn alapszik. Lásd például Schivelbusch, Wolfgang 2008: *A vasúti utazás története. A tér és az idő iparosodása a 19. századi Európában*. Budapest.

A történészek és az idő kapcsolatát vizsgáló fejezetben Hunt megvizsgálja, milyen hatással volt az időről folytatott vita a történészekre és arra a következtetésre jut, hogy a szakmát ez a probléma nem érintette meg. Ellenpéldaként megemlíti ugyan Koselleck, Pomian, Ricoeur és Nora nevét, de azt már nem fejti ki részletesen, hogy ők miért tartották ezt a témát fontosnak. Az időfelfogásról szóló példáit sem elsősorban történészekről, hanem sokkal inkább a filozófia és az irodalom területéről meríti. Túlzónak érzem továbbá azon állítását, hogy a posztmodernről szóló történészviták teljesen elfojtották volna az idővel kapcsolatos kérdéseket, hiszen bizonyos problémák felmerültek, bár tény, hogy más témák – úgymint objektivitás, igazság, vagy a fikció szerepe – jóval nagyobb hangsúlyt kaptak.

A Benedict Anderson nyomán bevezetett „homogén, üres idő” fogalma a modern időséma egyik esszenciális eleme, amely Hunt szerint a nyugati világot jellemzi. Gyakorlatilag arról van szó, hogy az idő elszakadt a vallástól, ha úgy tetszik, világivá vált, s most már nem a kezdet és vég a lényeges, hanem az idő mérése. Ez az időséma egyetemes, homogén, mély („deep time”), világi, természetes (tehát nem valamiféle természetfeletti hatásban rejlik) és új kapcsolatot alakít ki a jövővel, legalábbis a középkorhoz képest.

Egyetemes, mert a 17–19. század során a „common sense” részévé vált, és a modern időséma kronologikus keretei mindenkit körülvesznek. Itt Hunt nem hangsúlyozza, hogy ez döntően a nyugati világban jellemző. A modern időfelfogást számos helyen (India, Afrika) ráerőltették az emberekre, de ez nem jelenti azt, hogy a „common sense” része lenne. Egészen más kronologikus kereteket alkalmaznak egy afrikai törzsi társadalomban, mint Európában. Túlságosan eurocentrikus azt állítani, hogy ez lenne az egyetemes időfelfogás. Hunt említi, hogy az európai történetírás lett a standard, általánosan bevett forma minden más történetírással szemben, ily módon a történelem, mint diszciplína alapvetően nyugati, amiből azonban nem következik, hogy a többi történetírásnak nincs létjogosultsága. Pontosan akkor tudna a Szerző mélyebben az idő és történetírás kérdésével foglalkozni, ha más idősémákat, más történetírásokat is elemezne.

A „mély idő” fogalma annyit tesz, hogy nagyon messzire képesek vagyunk visszamenni az időben. Ennek alapja a keresztény naptár, amely a Krisztus előtt és Krisztus után felosztás megalkotásával biztosítja az időbeli ugrásokat. A viszonyítási pont meghatározásának valóban nagy a jelentősége. Hunt okfejtéséhez azonban hozzá kell tennünk, hogy ez nem kizárólag a nyugati időfelfogásra jellemző, továbbá az időbeli viszonyítási pont igénye jóval általánosabb emberi elvárás, korántsem a modern időséma találmánya.

Lynn Hunt könyve második fejezetét a modernitásnak szenteli. Szimpatikus, hogy a gyökerekhez próbál meg visszanyúlni, azaz a modernitás fogalomtörténetét kísérli meg felvázolni. Kiindulási pontnak viszont nem feltétlenül az *Oxford English Dictionary*-t kellett volna választania. A fejezet egyik konklúziója, hogy az említett mű nem ad pontos definíciót a modernitás terminusára. Lerágott csont, hogy egy fogalmat nem lehet mindenki számára maximális teljességgel,

tökéletesen definiálni. Ez alól az *Oxford English Dictionary* sem kivétel. A fejezet a modernitás létrejöttét taglalja, érdekesebb lett volna inkább történések modernitásra vonatkozó meghatározásaiból kiindulni.

Hunt a modernitás kezdetét a felvilágosodásban véli felfedezni. Voltaire, Montesquieu, Turgot és a korszak más ismert alakjai kerülnek terítékre, mintegy felvezetésül a döntő változást hozó francia forradalomnak. Kiindulópontja, hogy a modernitás minden esetben szakítás a régi tradíciókkal. Tétele, hogy a forradalom óriási hatással volt a modernitásra vallott felfogásunkra. Az idő mérésének átalakítása (a forradalmi naptár decimális rendszere) a forradalmárokat vezérlő alapvető, az élet minden területére kiterjedő változtatás igényéből ered. Azt azonban erős túlzásnak gondolom, hogy a francia forradalom legfontosabb eredménye az időhöz való viszony megváltoztatása lenne. A keresztény naptár eltörlése a jakobinusok ötlete volt és jól illeszkedett a Robespierre által kigondolt új rendszerbe. A forradalmárokat azonban nézetem szerint nem lehet kizárólag a jakobinusokkal azonosítani. Egy szűk kör hatalmi célból monopolizálta az időt. Erődemonstrációként hatott. Azt fejezte ki, hogy a jakobinusok még az időt is uralják. Nem Robespierre volt az első és egyetlen, aki megpróbálta saját tetszése szerint formálni a jövőt. Az, hogy milyen alacsony társadalmi támogatottsága volt mindennek, maga Lynn Hunt is elismeri, amikor leírja, hogy a kezdeményezés viszonylag gyorsan megbukott. Egyetlen eredménye, hogy a kollektív emlékezetbe beírta magát. 1794. július 28-ra még mindig thermidor 9-eként utalunk. Érdekes, és a maga nemében fontos próbálkozás volt az időszámítás átalakítása, de nem gondolnám, hogy Lynn Hunt meggyőzte az olvasót arról, hogy ez volt a francia forradalom legnagyobb eredménye.

Hunt szerint a forradalom másik nagy teljesítménye, hogy az emberi akarat immár tudatosan alakítja a jövőt, ha úgy tetszik gyorsítja az időt. Ez kétségkívül jelentős észrevétel, de nem bizonyítja, hogy ez a francia forradalom produktuma lenne. Az is kétséges, hogy a Szerző felfogása szerinti modernitás valóban a francia forradalom szüleménye-e vagy inkább a 16–18. századra jellemző folyamat végeredménye, amely a francia forradalomban csúcsonyult ki. Hunt az előbbire helyezi a hangsúlyt és a modernitáshoz vezető utat a háttérben hagyja. Az amerikai történész számára a modernitás időbeli kategóriaként működik, aminek győzelmét, a múlttal való szakítást, az idő új felfogását tehát a francia forradalom hozza el. Az időfelfogás drasztikus és maradandó változásával kapcsolatban a Szerző, mint említettem, nem volt túl meggyőző. A múlttal való szakítás sem teljes, hiszen például éppen az idő mérésében visszatérnek a tradicionális keresztény naptárhoz.

A prezentizmus korszakában mindenesetre érezhető, hogy a múlt már nem játszik olyan központi szerepet, mint korábban. Hunt, mint történész és történelemtanár szólal meg, mikor a múlttal történő esetleges túl gyors szakítással kapcsolatban két dolog miatt is aggodalmát fejezi ki. Egyrészt azért, hogy a „pre-modern” (tehát francia forradalom előtti) történelem iránt lecsökken az érdeklődés, másrészt a diákok túlságosan is az újításokkal, új témákkal, új történeti munkákkal akarnak majd foglalkozni.

Elsőszámú aggodalmát azzal támasztja alá, hogy míg a 19. században a diákok főleg ókori és középkori történelemmel foglalkoztak (például ógörögöt és latint is tanultak a gimnáziumban), most viszont a legtöbben a 20. századot, tehát a modern kort tanulják. Hunt érveivel kapcsolatban azt gondolom, hogy valóban jól kimutathatóan csökken az érdeklődés az antikvitás és a középkor irányában, de ezt nézetem szerint nem a modernitás okozza. A 19. században antik műveltséggel rendelkezni társadalmi elvárás volt egy gimnáziumot végzett ember számára. Egy évszázad alatt viszont ezek az igények megváltoztak, most már a társadalomnak másféle műveltséggel felszerelt értelmiségre van szüksége. Ezt viszont nem önmagában csak a modernitás eredményezi. Mind a 19. mind pedig a 20. század a modernitás kora, ezen belül történik meg a változás. Ami a modernitás egyik szakaszában még követelmény, az később már nem az. A diákság érdeklődési körének alakulásában szerepet játszhat, hogy a korábbi történelmi korokra vonatkozóan korlátozott számú forrás áll rendelkezésre, ráadásul tanulmányozásuk meglehetősen nehézkes és költséges. Emellett sok diák érezheti úgy, hogy az antikvitásról és talán a középkorról is már „mindent megírtak”, így nem találnak megfelelő témát, még ha vonzza is őket ez az időszak. A 20. század ezzel szemben elemzendő források és témák sokaságát kínálja, melyek értelmezése nem igényli holt nyelvek fáradságos elsajátítását. Még lehetnek élő tanúk; a kollektív emlékezet is jobban őrzi a közelmúlt eseményeit és talán úgy érezhetik, többet mond nekünk a 20. század, mint az ókori Spárta. A közelmúlt átpolitizáltsága ráadásul vonzó kihívást jelenthet egy történészhallgatónak.

Hunt másik fájdalma, hogy a régi, ám értékes munkák eltűnnek a sülyesztőben, mert az „új” mindig jobb és érdekesebb, legalábbis a hallgatók szerint. Statisztikai adatokkal próbál érvelni, hogy az „új” mennyire varázsszó lett. Míg a 17. században (tehát a modernitás előtt) hat angol könyv címében található meg az „új” kifejezés, addig az elmúlt öt évben (tehát 2003–2008 között) kiadott angol könyvek közül negyven tartalmazza címében ezt a szót. Azt viszont a Szerző elfelejti közölni, hogy hány angol könyvet adtak ki a 17. században és mennyit a kérdéses öt évben, illetve, hogy az ő mintavétele pontosabban mire is terjedt ki. A statisztikának csak ilyen módon lenne értelme, a közölt formában nem mond semmit. Inkább azt lehetett volna megvizsgálni, hogy a diákoknak milyen elvárásoknak kell megfelelniük a gimnáziumokban, illetve a felsőoktatásban. A középiskolás tankönyvek közül a 10 éves lassan muzeális darabnak számít. Nem véletlenül óriási üzlet új tankönyveket írni, hiszen ha a történelemről tanított ismeretanyag talán nem is változik, de a módszertan folyamatosan. Az egyetemeken szintén új tankönyveket adnak ki, gyakorlatilag minden generáció megírja a saját tankönyvét. Érdekes lett volna bemutatni, hogy a hangsúlyok hogyan helyeződnek át. Mennyiben azonos egy mai és egy 50 éves tankönyv anyaga például az ókori Egyiptomról? Egyrészt érthető, hogy az „új” varázsszava alatt a „rég” megbélyegzést sütik rá sok jól használható könyvre, gyakran a „módszertani változásokra”, illetve a „21. század követelményeire” és más hasonló érvekre

hivatkozva, de maga Hunt írta korábban, hogy a történelem azáltal tarthatja fent önmagát, hogy mindig revidálja a régebbi műveket új, más szempontú kutatásokra támaszkodva.

Nyugati-e a történelem? Hunt válasza szerint igen, mégpedig végső soron a modernitás miatt. Egyrészt azért, mert a nyugati időfelfogás vált uralkodóvá, vagy inkább azzá tették. Másrészt a 19. századra rögzült az a teleologikus történelemfelfogás, mely szerint a történelem maga a modernitás. Következtetése tehát, hogy minden történelem ugyanarra a mesternarratívára épül, azaz minden történelem a modernitás nyugati paradigmáján alapszik.

Történelemből Hunt érvelése szerint több is létezik, de közös tehát bennük, hogy a modernitás nyugati felfogásától nem tudnak elszakadni. Elismeri ugyan, hogy bizonyos kultúrkörökben ez a felfogás elfogadhatatlan, de hiányolhatjuk az ellenpéldákat. A múltban bizonyosan nem volt igaz és talán megkockáztathatjuk, hogy a jövőben sem lesz az, hogy bármilyen történeti művet is hoznak létre bárhol a világban, azt kizárólag a nyugati modernitás jellegzetességei fogják meghatározni. Ezt a nyugati mintára konstruált történelmet a történészek legmeghatározóbb része képviseli. „Más történelmet” egyszerűen nem fogadnak be. India történészei választhatnak, hogy a modern vagy helyi időfelfogást alkalmazzák munkájukban, és ha azt akarják, hogy a nemzetközi elvárásoknak megfeleljenek, akkor nyilván az előbbi mellett fognak dönteni. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a „másik történelem” nem létezik. „A történelem” az én elgondolásom szerint tehát nem kizárólag nyugati. A sok történelemből az egyik jelenleg kiemelt szerepet élvez. Ezt művelik, ezt tanítják és ezt várják el a nyugati kultúrkörben, ezért talán mi nem is szabadulhatunk belőle, de vétek lenne más történelmeket csupán bizonyos elvárások miatt a modernitás nyugati paradigmájának börtönébe zárni.

A kötet utolsó nagy témája, hogy miként lehetne, vagy egyáltalán kell-e a kialakult helyzeten változtatnia a történészeknek. Hunt először azt mutatja meg, hogy mit nem szabad csinálni. Véleménye szerint a modernitást nem tudjuk mellőzni (legalábbis a nyugati világ történészeinek ez nem áll módjában), és a posztmodernhez sem fordulhatunk, hiszen az ugyanarra a modernitás-konceptióra épít, mint a modernizmus, csak negatív előjellel. Hunt azonban a posztmodern kihívásról és annak elmélyültebb kritikájáról nem tesz említést.

A megoldás véleménye szerint abban a felismerésben rejlik, hogy a történelem, bár nyugati alapokon nyugszik, de az építőelemek megváltoztathatók. Le kell számolni a teleológiával, a történelmet sokkal régebről kellene kezdeni (enyhíteni kellene tehát a modernizmus múlttal való radikális szakítását), illetve általánosságban nyitottabb múlt és jövő felfogásra van szükség.

A teleologikus történelemírás talán már – legalábbis a nyugati kultúrkörben – nem jelent óriási problémát, hiszen a szakma ezt nem fogadja el. Mindez azonban nem jelenti, hogy a történésznek ne volnának céljai. Hunt szerint új, egyetemes narratívákra volna szükség, hogy az eddig „elfeledett, nem használt” dolgokat segítségül hívassuk céljaink eléréséhez. A cél nem mellőzhető teljesen, cél nélkül nem születne történelem, inkább úgy lehetne fogalmazni, hogy

egy kizárólagos és önkényesen meghatározott végpontja nem lehet a történelemnek. A probléma inkább az, hogy Hunt homályban hagyja a konkrétumokat, nem derül ki világosan, hogy ennek az „új történetírásnak” milyen lenne a módszertana vagy milyen „elfeledett, nem használt” témákra fókuszálna. Ha tesz is javaslatot, azt is mások nyomán fogalmazza meg: Daniel Smail, Barbara Adams, illetve mások elméleteit idézi. Talán Smail javaslata a legérdekesebb, aki a történelmet az agykéregkutatással fésülné össze. A kérdés arról szól, hogyan lehetne a „mély időt” alkalmazni és tényleg visszamenni az őskorba a tábornút mellé. Az őskorkutatás és a történelem (*prehistory* és *history*) közti határvonal eltüntetése lenne a történész egyik fontos feladata. A darwini evolúciós elmélet értelmében kellene tehát a fejlődést bemutatni: a kulturális eredményeket és az emberi gondolkodást szükséges vizsgálni. A nyitva hagyott kérdés a hogyan? Tulajdonképpen – én úgy látom –, hogy ez a „neurohistory” ugyanúgy egy domináns narratívára épülne, és nem változtatna az uralkodó időfelfogáson sem.

Végezetül, úgy gondolom célszerű lenne feltenni magunkban a kérdést, mi lehetett a Szerző szándéka, célja e mű elkészítésekor. Hunt meggyőzően mutatja be, hogy az idővel kapcsolatos felvetések több figyelmet érdemelnek a történelemszótársadalom részéről. Ha ez a könyv a figyelemfelhívás szándékával született, akkor a Szerző elérte a célját. Ha megoldást is kínálni akar a felvetett problémára, akkor ezt a művet egy minden bizonnyal vastagabb kiadásban kellene folytatni. Vitaindítónak ez a munka megfelelő, hiszen a problémafelvetése, mind az időről, a modernitásról és a történelemről szóló állításai egyaránt vitára hívnak. Itt felmerülhet a kérdés, hogy kinek is szól ez a könyv? A szakmát már a mű címével megszólítja, könnyen olvasható nyelvezetével ugyanakkor a szélesebb olvasóközönség igényeihez is igazodik. Példái szemléletesek, még akkor is, ha nem mindenben értek vele egyet. Laikus olvasó (és talán a szakma) számára is hasznos lett volna bővebben kifejteni azonban bizonyos történészek (Pomian, Ricoeur) vélekedését, illetve más irányzatok (például a posztmodern) időhöz való hozzáállását. Talán célszerű lett volna az is, ha Hunt megpróbálja saját idő- és történelemfogalmát világosabban kifejteni, így állításai erősebbek, meggyőzőbbek lennének és a gondolatmenete is érthetőbbé válna. Úgy gondolom, a modernitásról vallott elképzelése sem egyértelmű, legalábbis egy nagyon nehezen megfogható kategóriáról van szó. Az idő és történelem viszonyáról való fejtegetéseit kissé egysíkúnak, túlságosan Európa-centrikusnak érzem. A nyugati időséma mellett bizonyosan létezik még számos és értékében nem lebecsülendő időfelfogás. Az idő és történelem problematikája nem korlátozódhat a nyugati kultúra által, meglehetősen erőszakosan, uralkodóvá tett és pillanatnyilag domináns paradigmára. Ez az emberiségnek csak egy részére vonatkozik, ellentétben az idővel, amellyel (mint azt Hunt is jelzi) minden embernek vannak közvetlen tapasztalatai. Ezeket a tapasztalatokat nem kizárólag a történész hivatott vizsgálni, de mégis örömteli, hogy Lynn Hunt könyvével sokakat bíztat erre.